

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF ENFORCEMENT OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS THE BASIS OF APPLICABLE LAW IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE

**Жерьобкіна Є.А., аспірант кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки**

*Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету*

В останні роки модернізація та реформування судової гілки влади стали одними із ключових завдань України. Події, що відбулись у 2013–2014 роках та названі Революцією гідності, загострили наявні проблеми реалізації судової та правової реформи, а також уповільнили дієві реформаторські заходи в даній сфері. За таких умов виконавчі та законодавчі органи повинні були діяти в напрямі реформування й адаптації судової системи до загальноприйнятих європейських норм і стандартів. Із 2014 року ухвалено низку прогресивних законів щодо функціонування судової системи та здійснення правосуддя в державі, зокрема: закони України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», «Про забезпечення права на справедливий суд». Внесено зміни до положень Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1, с. 7].

Отже, продовження реалізації заходів щодо комплексного реформування вітчизняної судової системи та судочинства в реаліях сьогодення є однією з найважливіших потреб країни та суспільства, адже справедливе судочинство й належний захист прав і свобод людини можливі за наявності не лише досконалого процесуального законодавства, а й досконалого судового адміністрування (внутрішньої та зовнішньої управлінської діяльності), тобто організації роботи національної судової системи. Дотримання балансу між вимогою суспільства щодо очищення судової влади та незалежністю судової влади необхідне насамперед самому суспільству [1, с. 7].

У статті нами проведений детальний аналіз механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні, проаналізовані базові проблеми, з якими стикнулася Україна після набрання чинності Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року» та визнання юрисдикції Європейського суду прав людини.

Предметом дослідження є адміністративно-правовий механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини як основа застосування прецедентного права в судовій системі України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері адміністративно-правового механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини як основа застосування прецедентного права в судовій системі України.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі узагальнення наявних теоретичних досягнень науки адміністративного права визначити сутність адміністративно-правового механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини як основи застосування прецедентного права в судовій системі України.

Методи дослідження обрані з урахуванням об'єкта, предмета, мети дослідження. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи юридичної науки. Базовим методом здійснення дослідження є діалектичний метод, який обґрунтовує взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх процесів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Загальні методи узагальнення, синтезу, порівняння, аналізу, індукції, дедукції, аналогії застосовано під час з'ясування особливостей функціонування механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Також методологічними засадами дослідження стали такі наукові методи: формально-догматичний, системно-структурний, історико-порівняльний та логічний.

Ключові слова: Європейська конвенція, Європейський суд з прав людини, виконання рішення суду.

In recent years, the modernization and reform of the judiciary has become one of Ukraine's key tasks. The events of 2013–2014, dubbed the Dignity Revolution, exacerbated the existing problems of judicial and legal reform, and slowed down effective reform efforts in this area. Under these conditions, the executive and legislative bodies had to act in order to reform and adapt the judiciary to the generally accepted European norms and standards. Since 2014, a number of progressive laws on the functioning of the judicial system and the administration of justice in the country have been approved, in particular the following laws were adopted: the Law of Ukraine "On restoring confidence in the judiciary in Ukraine", the Law of Ukraine "On ensuring the right to a fair trial". The provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Judicial System and Status of Judges" were amended [1, p. 7].

Thus, the continuation of measures to comprehensively reform the domestic judicial system and the judiciary in the realities of today is one of the most important needs of the country and society, since fair justice and proper protection of human rights and freedoms are possible in the presence of not only perfect procedural legislation, but also perfect administrative law (internal and external management activities), i. e. the organization of the national judicial system. Maintaining a balance between society's demand for the cleansing of the judiciary and the independence of the judiciary is necessary, above all, for society itself [1, p. 7].

In this article we conducted a detailed analysis of the mechanism of enforcement of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine, analyzed the basic problems encountered by Ukraine after the entry into force of the Law of Ukraine "On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950" and recognition of the jurisdiction of the European Court human rights.

The subject of this study is the administrative and legal mechanism for the enforcement of judgments of the European Court of Human Rights as a basis for the application of case law in the judicial system of Ukraine.

The object of this study is the social relations that arise in the area of the administrative and legal mechanism of enforcement of the decisions of the European Court of Human Rights as the basis for the application of case law in the judicial system of Ukraine.

The purpose of the study is to determine, on the basis of the generalization of the existing theoretical achievements of the science of administrative law, the essence and mechanism of the administrative and legal mechanism of execution of the decisions of the European Court of Human Rights as a basis for the application of case law in the judicial system of Ukraine.

Research methods are chosen based on the object, object, purpose of the study. The study used general scientific and special methods of legal science. The basic method of conducting the research is the dialectical method, which substantiates the interconnectedness and interdependence of all processes for the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine. Common methods of generalization, synthesis, comparison, analysis, induction, deduction, analogy were applied in the course of clarifying and clarifying the peculiarities of the functioning of the mechanism, the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine. Also methodological foundations of the study were the following scientific methods: formal-dogmatic, system-structural, historical-comparative and logical.

Key words: European Convention, European Court of Human Rights, enforcement of court decision.

Геополітичне розташування та проголошений європейський шлях розвитку України поставили перед державою нові завдання, створили передумови для формування і розвитку нових процесів та запозичення європейських традицій у правовій системі. Наявна на момент проголошення незалежності України соціалістична система потребувала нагальних змін і формування власної системи джерел права. А. Марченко, досліджуючи історичний аспект становлення судового прецеденту в Україні, зазначає, що з 1991 р. передусім змінилося праворозуміння, адже сучасне праворозуміння має широкий обсяг, заснований на плюралізмі правових шкіл і доктрин [2, с. 154]. Із цього часу відбулося переосмислення категорії «право» та розширення тлумачення джерел права, до яких віднесено судову практику. Таким чином, поряд із загальноприйнятим законом як основним джерелом права вагоме місце посіла концепція судової правотворчості, яка мала прихильників серед науковців, серед них Д. Хорошковська [3], Л. Луць [4], С. Шевчук [5], О. Скакун [5], Л. Дешко [6] та ін.

У положенні ст. 9 Конституції України офіційно вказано, що частиною національного законодавства України виступають чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Україною [7]. Дане положення зумовило правову колізію між міжнародними договорами і положеннями й українським законодавством. Щоправда, як зазначає А. Марченко, у такій ситуації законодавець визнав пріоритет міжнародних положень стосовно вітчизняних [2, с. 155].

Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР Україна визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Так, у п. 1 закріплено: «Україна повністю визнає на своїй території щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [8].

Однак такий інноваційний підхід до сутності правової системи України ставить перед нашою державою як крайню континентального права безліч питань щодо визначення місця Конституції як основного джерела права в системі права, співвідношення національної системи права та прецедентного права, місця нового європейського прецедентного права, сформованого міжнародними судовими інституціями.

Міжнародним органом, метою створення якого стало забезпечення дотримання зобов'язань, закріплених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами до неї, є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). ЄСПЛ виступає як незалежний орган, наділений правом розгляду заяв, поданих особами, які скаржаться на порушення своїх прав, визначених у поло-

женнях Конвенції. Фактично звернення до даної судової установи є додатковим способом захисту прав і свобод, якщо всі національні правові засоби захисту вичерпані. З 1997 р. в Україні ратифіковано Конвенцію, а у 2006 р. ухвалено Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., де визначено адміністративно-правовий механізм виконання рішень даного Суду [9].

Після докорінного реформування ЄСПЛ у 1998 р. останній більше не розцінювався як політичний орган, а отримав лише правозахисні повноваження та функції. М. Буроменський зазначає, що нормативні нововведення відкрили порівняно легкий доступ фізичних та юридичних осіб до європейського правосуддя, адже порівняно з 1960 р., коли вперше сформовано ЄСПЛ, із 713 заяв, які надійшли протягом першого року діяльності, 710 відхилено [10].

Відповідно до офіційного статистичного аналізу ЄСПЛ, за 2018 р. до Суду надійшло в загальній сукупності 43 100 заяв, що на 32% менше, ніж у попередньому році. Представники ЄСПЛ, аналізуючи дані за останні кілька років, роблять висновки щодо поступового зменшення звернень із боку громадян. Однак зазначимо, що дана статистика є невтішною для України. Так, Україна у 2011 р. порівняно з іншими державами за кількістю справ на розгляді перебувала на п'ятому місці після Росії, Туреччини, Італії, Румунії. Але вже із 2014 по 2016 рр. вона очолювала даний рейтинг країн [11].

Дана обставина зумовлена значною кількістю звернень по захист своїх прав, свобод і законних інтересів із боку громадян України, які, як вони вважають, не отримали належного вирішення судових справ вітчизняними судовими органами.

Україна досить відповідально ставиться до рішень ЄСПЛ. Так, за словами першого заступника міністра юстиції України Н. Бернацької, держава намагається максимально виконувати всі приписи, що унеможливило випадки виникнення боргових зобов'язань або прострочень боргу. Такий факт можна розцінювати як шалений прогрес на шляху до побудови справедливого правосуддя у країні та належної реалізації європейського інтеграційного процесу [18] (Таблиця 2).

Відповідно до Щорічного звіту про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 р., станом на 31 грудня 2018 р. на розгляді в ЄСПЛ перебуває загалом 56 350 справ проти держав-сторін Конвенції, із них 7 250 справ – проти України, що становить 12,9% від загальної кількості справ. Понад 4 000 справ проти нашої держави стосуються порушення прав заявників в Автономній Республіці Крим і на тимчасово окупованій території Луганської та Донецької областей. За минулий рік ЄСПЛ розглянуто 487 справ проти України, з них ухвалено 91 рішення, де констатова-

Таблиця 1

Справи, розглянуті ЄСПЛ протягом 2012–2018 рр.

№ п/п	Рік	Кількість справ, які надійшли до ЄСПЛ, проти України	Кількість справ, у яких констатовано порушення Україною положень Конвенції (із грошовою компенсацією)	Місце України в рейтингу країн-членів Ради Європи за кількістю справ
1.	2018	7 250	91	3
2.	2017	7 100	170	4
3.	2016	18 150	172	1
4.	2015	13 850	83	1
5.	2014	13 600	40	1
6.	2013	13 700	69	4
7.	2012	10 450	70	4

Джерело: складено автором на підставі Щорічних звітів про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини 2012–2018 рр. [11–17].

Грошова заборгованість України після розгляду справ ЄСПЛ у 2012–2018 рр.

№ п/п	Рік	Загальна сума заборгованості України після розгляду справ	Розмір виплаченої з державного бюджету заборгованості після ухвалення рішення ЄСПЛ
1.	2018	1 018 425,14 євро (приблизно 31 811 018,46 грн за офіційним курсом на кінець 2018 р.)	32 646 827,39 грн
2.	2017	873 216 євро (приблизно 29 248 719,21 грн за офіційним курсом на кінець 2017 р.)	61 365 700 грн
3.	2016	434 347 євро (приблизно 12 345 371,04 грн за офіційним курсом на кінець 2016 р.)	612 294 315,54 грн
4.	2015	527 146,61 євро (приблизно 13 823 418,27 грн за офіційним курсом на кінець 2015 р.)	639 981 892,09 грн
5.	2014	46 738 812,53 євро (приблизно 898 922 907,51 грн за офіційним курсом на кінець 2014 р.)	169 817 700 грн
6.	2013	46 551 198,67 євро (приблизно 509 158 390,57 грн за офіційним курсом на кінець 2013 р.)	84 980 000 грн
7.	2012	7 129 660,50 грн	39 002 553,75 грн
Усього:		1 502 439 485,56 грн	1 640 088 988,70 грн

Джерело: складено автором на підставі Щорічних звітів про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини 2012–2018 рр. [11–17].

Таблиця 3

Проблеми, які призвели до констатації ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції

- значна тривалість судових проваджень у кримінальних і цивільних справах;
- неефективне розслідування правоохоронними органами обставин;
- недоліки судової практики;
- невиконання або тривале невиконання рішень національних судів;
- відсутність належних адміністративних і законодавчих механізмів забезпечення примусового виконання рішень;
- відсутність у заявника ефективних засобів юридичного захисту у зв'язку зі встановленими порушеннями;
- жорстоке поводження з особами, які перебувають під вартою;
- недоліки, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави;
- неналежні матеріально-побутові умови тримання осіб, які перебувають під вартою або в установах виконання покарань, ненадання таким особам належної медичної допомоги;
- дія мораторію на відчуження земель с/г призначення;
- недоліки законодавства та судової практики, що призводять до втручання у право власності.

Джерело: складено автором на підставі Щорічних звітів про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини 2012–2018 рр. [11–17].

вано наявність порушення Україною положень Конвенції, заявники вимагали грошової компенсації в розмірі 10 016 234 400,3 євро. Однак судом у даних 91 судових рішеннях визначено обов'язок України сплатити 1 018 425,14 євро [17].

Водночас, відповідно до статистичних даних, які у своїй роботі висвітлює О. Буткевич, Україна в рейтингу країн-членів Ради Європи перебуває на останньому місці. Зокрема, за критерієм «намагання врегулювати спір шляхом застосування процедури дружнього врегулювання» – на 89-му місці (перше місце посідає Монако, де приблизно 50 000 судових справ було закрито шляхом мирного врегулювання спору); за критерієм «кількість виграних країною судових справ» – лише 1 243 справи (Швеція посіла перше місце – 41 946 виграних справ) [19, с. 21].

Аналізуючи базові проблеми, які перебувають у мотивувальній частині скарг до ЄСПЛ, І. Караман і В. Козіна визначили, що з моменту ухвалення першого рішення ЄСПЛ у справі за заявою проти України в 1999 р. найбільш поширеними категоріями справ стали справи щодо порушення права на справедливий суд, права на ефективний засіб правового захисту, права власності, права на свободу, справи, пов'язані із затягуванням судових процедур, катуваннями і жорстоким поводженням із людьми [20, с. 26].

Відповідно до офіційної інформації Міністерства юстиції України й Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, у країні є низка базових проблем, вирішення яких є нагальним і в подальшому мінімізує звернення до ЄСПЛ, позитивно вплине на

загальну тенденцію та вітчизняну судову систему. Перелік таких проблем наведено в Таблиці 3.

Аналізуючи вищевикладені проблеми, зазначимо, що більшість із них безпосередньо пов'язані з діяльністю судових органів та загальним функціонуванням судової системи: недоліки законодавства та судової практики, тривалість судових проваджень, невиконання рішень суду тощо. Отже, ми констатуємо той факт, що вітчизняна судова система не може на належному рівні забезпечити захист прав, свобод і законних інтересів громадян України. А тому ЄСПЛ до моменту усунення ключових недоліків буде залишатися «життєво необхідною» інстанцією для України. Уважаємо за необхідне зазначити думку М. Вітрука, який говорить, що, розглядаючи рішення ЄСПЛ як джерело національного права і реалізуючи їх в Україні, необхідно на достатньому рівні оцінити їхній зміст. Адже з урахуванням унікальності правової природи таких рішень вони є не лише окремим правозастосовним актом із конкретними посиланнями на декларативні положення Конвенції та визначеними санкціями. Фактично дані рішення є правовою позицією ЄСПЛ, вони не мають автоматичної дії. Важливим є ґрунтовний аналіз, розуміння та визначення аргументації позиції. Для ефективного застосування рішень Суду першочерговим є визначення *ratio decidendi*, що покладається в основу правильного застосування практики ЄСПЛ і положень Конвенції. Як слушно зазначає О. Гаврилюк, трапляється неправильне використання позиції Суду, пов'язане з безпідставним його цитуван-

ням в окремих справах, без обґрунтованого виокремлення *ratio decidendi* [21, с. 231].

На сьогодні найбільш спірним питанням залишається визначення місця рішень ЄСПЛ у системі національного законодавства України. Позиції науковців щодо цього різняться. Так, Т. Стоянова зазначає, що дані рішення мають прецедентний характер та виступають загальноновизнаним джерелом права в Україні. У свою чергу, міжнародна практика формує своєрідне прецедентне право Ради Європи або ж прецедентне право ЄСПЛ [21; 22].

В. Скомороха, вивчаючи місце рішень ЄСПЛ, говорить про надзвичайно вагомий авторитет даного Міжнародного суду та характеризує його як загальноновизнаний. Водночас прецедентний характер рішень є своєрідним орієнтиром для формування загальної практики вирішення справ, спрямованих на забезпечення та захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [23, с. 4].

С. Шевчук звертає увагу на тісний взаємозв'язок рішень ЄСПЛ і українського законодавства. Так, вітчизняні судові органи зобов'язані під час вирішення конкретних ситуацій і ухвалення рішень щодо конкретних справ з'ясувати позицію ЄСПЛ. Зокрема, така ситуація виникає у справах щодо захисту права на свободу слова [24, с. 251].

А. Пархета констатує створення ЄСПЛ прецедентного права, яке конкретизує права людини й окреслює його правову природу [25, с. 119]. Як джерело права практику Суду загалом і ухвалені рішення зокрема досліджує Т. Серета [26, с. 137].

Л. Гіждіван стверджує, що рішення ЄСПЛ розглядаються як прецеденти, адже мають обов'язків характер для держав-учасниць Конвенції. Дослідник констатує, що про прецедентний характер рішень говорить і той факт, що юрисдикція самої судової установи нерозривно пов'язана з дією принципу *stare decisis* (урахування попередньо винесених рішень) [27].

Аналогічну думку висловлює і С. Шевченко, який говорить, що незмінність та відносна стабільність судової практики, що дозволяє врегульовувати ситуації, що склалися, відповідно до попередньо ухвалених рішень, і вказує на прецедентний характер рішень ЄСПЛ [28, с. 90].

Світова наука також досліджує рішення ЄСПЛ крізь призму їхнього прецедентного характеру. Зокрема, американські та британські дослідники вивчають правову природу таких рішень у притаманному англо-американській правовій системі розумінні [29, с. 130].

Схожа позиція нідерландських науковців. Так, К. Демке і Д. Боссарт визначають, що прецедентне право ЄСПЛ прямо впливає на національне право. У свою чергу, адміністративні та нормативно-правові системи країн Європейського Союзу (далі – ЄС) проходять процес змін, необхідних для започаткування та підсилення європейського законодавства [30, с. 59].

Першим прикладом використання рішення ЄСПЛ як судового прецеденту в Україні є рішення Конституційного Суду України в судовій справі щодо смертної кари: «Смертна кара як вид покарання суперечить також ст. 28 Конституції України, відповідно до якої «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Дане положення відображено у ст. 3 Конвенції від 1950 р. та попередньо відображено в рішенні ЄСПЛ у справі Сорінга від 1989 р. Тим не менше, дослідники, аналізуючи рішення ЄСПЛ та рішення Конституційного Суду України, говорять про приховане застосування судового прецеденту вітчизняним судом, адже фактично пряме посилення в мотивувальній частині відбулося лише на положення нормативно-правових актів, а не на рішення ЄСПЛ» [2, с. 158].

Із часом суди загальної юрисдикції почали також використовувати рішення ЄСПЛ як судові прецеденти. Першим прикладом такого застосування можна визначити ухвалу Миколаївського апеляційного суду від 7 червня

2000 р., мотивувальна частина якої була основана на правовій позиції ЄСПЛ у справі «Лінгенс проти Австрії». До того ж суддею В. Павлюком уперше в судовому рішенні зазначено, що рішення ЄСПЛ є джерелом права в Україні [31, с. 154].

Однак ми не можемо говорити про одностайність у наукових колах щодо місця та правової природи рішень ЄСПЛ. Зокрема, К. Андріанова вказує на неможливість ототожнення рішень Суду із судовими прецедентами в загальнотеоретичному розумінні даних категорій. Визначено такі підстави для цього твердження [32, с. 38]:

- рішення ЄСПЛ по своїй природі не мають статусу окремого джерела права, а лише тлумачать Конвенцію, є актами застосування положень даної Конвенції;
- рішення ЄСПЛ не породжують нових норм права, як це характерно для судового прецеденту англо-американської системи права;
- рішення Суду конкретизують наявні положення та правові норми;
- прецедентне право ґрунтується на твердженні, що рішення вищого в ієрархії суду є обов'язковим для нижчих судів. Однак ЄСПЛ перебуває поза ієрархічними системами, не має апеляційних або касаційних повноважень щодо національних судових систем [32, с. 39].

Аналогічна думка висловлена і такими вітчизняними науковцями, як Н. Раданович, Ю. Зайцев, П. Рабінович та ін., які зазначають відсутність достатньо обґрунтованих підстав прирівнювати рішення ЄСПЛ до судових прецедентів класичної англійської доктрини, вказуючи на те, що і сама Конвенція не ототожнює такі рішення із судовим прецедентом. Подібна думка висловлена і Ж. Ренусі, Ж. Маргено, Ф. Сюрд, Ж. Коен-Джонатан, які акцентують увагу на тому, що офіційно судова практика не є джерелом права країн континентальної правової системи [29, с. 130].

Представники іншої позиції пропонують свій погляд, опираючись на той факт, що рішення ЄСПЛ не можна ототожнювати із класичною доктриною прецедентного права. Тому вони і не є класичними прецедентами в загальноприйнятому розумінні даної категорії. Погоджуємося з позицією М. Марченко, який зазначає, що неможливо прирівнювати поняття судового прецеденту англосаксонської та романо-германської правових систем. Об'єднуючим залишається лише той факт, що рішення вищих судів (у даному випадку ЄСПЛ) має притаманну їм ознаку обов'язковості, у зв'язку із чим суди нижчих інстанцій мають брати такі рішення за зразок і орієнтуватися на них. О. Гаврилюк також зауважує, що модель прецедентності рішення ЄСПЛ може застосовуватися не лише в тотожних справах, а й у тих справах, де порушують відповідні права і свободи, задекларовані Конвенцією [21; 33].

Уважаємо за необхідне також виділити ще одну групу науковців, які, досліджуючи природу рішень ЄСПЛ, зазначають, що найбільш доцільно розглядати дані рішення не крізь призму прецеденту, а в аспекті загальнообов'язковості. Категорія загальнообов'язковості значно ширша та за своїм юридичним змістом повністю відображає характер рішень ЄСПЛ. Для практики застосування рішень Суду саме дана характеристика є ключовою та може повністю відобразити обов'язковість застосування в судовій практиці різних за характером рішень ЄСПЛ. Судові рішення можуть застосовуватися як переконливий доказ законного та правильного застосування і тлумачення нормативних положень [21; 34].

У теорії прецедентного права поряд із прецедентами англосаксонської та романо-германської правових сімей дослідники виділяють ще один окремий вид прецеденту – переконливий прецедент (*persuasive precedent*). Яскравим прикладом такого прецеденту визначають рішення ЄСПЛ. Ю. Попов, В. Ваді, А. Маркел, П. Хакней зазначають, що, урахувавши той факт, що переконливий прецедент являє собою окремі судові рішення в окремих справах, а також

з огляду на високий статус і авторитетність судової установи, що їх ухвалила, вони істотно впливають на загальну практику інших судових установ. Такі рішення не мають загальнообов'язкового характеру для всіх судів та не породжують судового прецеденту за англосаксонською чи романо-германською правовою доктриною. Водночас такі прецеденти виступають базисом для утворення та формулювання ustalеної судової практики. Отже, рішення ЄСПЛ є яскравим прикладом переконливого прецеденту [35–38].

Ураховуючи надзвичайне значення рішень ЄСПЛ для національної правової системи та реалізації принципу справедливої правосуддя, зазначимо, що в наукових колах є ще одна спірна позиція щодо використання ухвалених рішень. Усю сукупність рішень, ухвалених ЄСПЛ, можна поділити на дві групи: ухвалені проти України й ухвалені проти інших держав. Як у науковців, так і в суддів національних судів не виникає жодного сумніву щодо важливості та необхідності реалізації на території України рішень, ухвалених у справах проти України. Однак проблемним постає питання щодо застосування в Україні рішень, ухвалених у справах проти інших країн. У такому разі позиції науковців знову розділилися. Так, С. Васильєв, К. Дрогозюк говорять про необхідність виконання лише тих рішень, які стосуються України. Однак Т. Фулей зауважує обов'язковість усіх без винятку рішень ЄСПЛ, без жодної конкретики та стосунку до конкретної країни [39; 40].

Для розв'язання даної проблеми О. Гаврилюк пропонує звернутися до положень законодавчих актів, зокрема Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якого під час ухвалення рішень у будь-яких справах суд керується положеннями Конвенції та попередньою практикою, водночас практика є базовим джерелом права. Аналізуючи даний нормативно-правовий акт, О. Гаврилюк [21] та Т. Фулей [41] роблять висновок, що обидва різновиди рішень (ухвалені проти України й ухвалені проти інших країн) є обов'язковими для застосування.

На нашу думку, дана позиція здатна найбільш повно відобразити правову природу рішень ЄСПЛ як джерела права. Аргументуючи вищевикладені обставини, О. Гаврилюк у своєму висновку також опирається на погляди Л. Вільдхабера, колишнього керівника ЄСПЛ, який у справі проти Великої Британії заявив, що врегулювання тотожних спорів і справ Судом призведе до порушення принципу рівності всіх сторін перед Конвенцією та, як наслідок, суб'єкти, що потребують транснаціонального захисту власних інтересів, не отримають його. Конвенція передбачає ефективний захист прав і законних інтересів, а дотримання прецедентного права говорить про наявність правової визначеності та розвитку конвенційних положень [21; 42].

Такий плюралізм розуміння правової природи рішень ЄСПЛ призводить до появи низки недоліків і проблем у процесі виконання рішень та застосування відповідних положень у національній системі судочинства України.

Основні проблеми, які спостерігаються під час застосування в Україні практики ЄСПЛ та рішень у справах проти інших країн, такі:

- відсутність офіційного перекладу українською мовою у справах проти інших країн;
- застосування практики ЄСПЛ ускладнене вживанням теоретичних понять і концепцій, притаманних відповідній правовій системі (наприклад, штучне перенесення теорій англосаксонської правової системи, що використовуються у справах проти Великої Британії, може бути неможливим для країн романо-германської правової системи, зокрема України);
- використання рішень ЄСПЛ та їх застосування на національному рівні пов'язане із проблемами обізнаності в конкретних справах і ухвалених рішеннях, а також наяв-

ності достатнього рівня володіння термінологічним апаратом, знаннями концепцій і основ тлумачення загального масиву судової практики [21, с. 236].

Зазначимо, що дослідники та юристи-практики констатують, що рішення ЄСПЛ є джерелом права в Україні та де-факто використовуються під час кожного розгляду справи: суди нижчих інстанцій перевіряють практику ЄСПЛ та посилаються на рішення вищих судів у державі.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV, рішення ЄСПЛ обов'язкові для виконання Україною [43]. Загальний адміністративно-правовий механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні визначений у Таблиці 4.

Джерело: складено автором на підставі Закону України «Про виконання рішень та застосування практики суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV [43].

Процедура виконання рішень ЄСПЛ для України унікальна й індивідуальна, повністю відрізняється від виконання рішень вітчизняних судів, закріплена Законом України «Про виконавче провадження». Орган, відповідальний за забезпечення представництва держави в ЄСПЛ та виконання рішень ЄСПЛ, – Міністерство юстиції України, яке діє через Уповноваженого у справах ЄСПЛ (далі – Уповноважений). Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»» від 31 травня 2006 р. № 784, Уповноважений є посадовою особою Міністерства, основними завданнями роботи якого визначено такі:

- забезпечувати представництво держави в ЄСПЛ під час розгляду справ;
- координувати роботу щодо підготовки матеріалів для розгляду справи в ЄСПЛ та виконання рішень, брати участь у слуханні справи, співпрацювати щодо цього з державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності;
- інформувати Комітет міністрів Ради Європи щодо перебігу виконання Україною рішень ЄСПЛ;
- аналізувати причини порушення Конвенції, розробляти пропозиції щодо усунення недоліків, прогалин і недопущення майбутніх порушень [44].

Ключовим суб'єктом виконання рішень ЄСПЛ в Україні визначено Уповноваженого, адже саме на нього покладені всі базові завдання щодо цього з моменту отримання останнім повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного. Відтоді Уповноважений зобов'язаний учинити кілька процесуальних дій одночасно:

- 1) опублікувати в газеті «Урядовий кур'єр» стислий виклад рішення ЄСПЛ;
- 2) надіслати стислий виклад рішення ЄСПЛ стягувачеві, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, усім державним органам і посадовим особам, причетним до даної справи;
- 3) надіслати стягувачеві роз'яснення його права на звернення до ДВС із заявою про виплату відшкодування;
- 4) надіслати ДВС оригінальний текст і переклад резолютивної частини рішення ЄСПЛ;
- 5) після відкриття виконавчого провадження надіслати до Державної казначейської служби України постанову про відкриття такого провадження.

Висновки. Загальне виконання рішень ЄСПЛ відбувається за допомогою централізованого підходу, який передбачає контроль із боку Уповноваженого аж до моменту набуття рішенням статусу «виконано».

У процесі виконання рішення ЄСПЛ не видаються жодні виконавчі документи, а держава зобов'язана самостійно виконувати таке рішення. Єдиною законною підставою для не виконання рішення є наявність заяви про відмову у виконанні рішення ЄСПЛ стягувачем.

Механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні

Направлення повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного до органу, відповідального за забезпечення представництва України в ЄСПЛ та координацію виконання його рішень (Міністерство юстиції України через Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ) (ч. 1 ст. 4 Закону)				
↓				
Одержання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного Урядовим уповноваженим у справах ЄСПЛ (ч. 1 ст. 4 Закону)				
підготовка та направлення на опублікування в газеті «Урядовий кур'єр» стислого викладу рішення українською мовою (ч. 1 ст. 4 Закону)	↓ протягом 10 днів	↓ протягом 10 днів	↓ протягом 10 днів	протягом 1 міс. із дня відкриття виконавчого провадження
	надсилається стислий виклад рішення стягувачеві, Уповноваженому Верховної Ради України із прав людини, усім державним органам, посадовим особам та іншим суб'єктам, безпосередньо причетним до справи, за якою постановлено рішення (ч. 1 ст. 5 Закону)	надсилається повідомлення стягувачеві з роз'ясненням його права подати до ДВС заяву про виплату відшкодування (п. а ч. 1 ст. 7 Закону)	надсилається до ДВС оригінальний текст і переклад резолютивної частини рішення (п. б ч. 1 ст. 7 Закону)	
↓ протягом 7 днів			↓ протягом 10 днів	↓ протягом 10 днів
Публікація стислого викладу рішення українською мовою (ч. 2 ст. 4 Закону)			ДВС відкриває виконавче провадження (ч. 1 ст. 7 Закону)	відбувається списання коштів на рахунок стягувача або на депозитний рахунок ДВС (ч. 4 ст. 8 Закону)
			після списання коштів ДВС закінчує виконавче провадження (ч. 5 ст. 8 Закону)	
			↓ протягом 3 днів	
			надсилає постанову про закінчення виконавчого провадження Урядовому уповноваженому у справах ЄСПЛ	

Із часу ухвалення Європейської конвенції було визначено і механізм нагляду і контролю за дотриманням її положень та виконанням рішень ЄСПЛ державами-учасниками. Основою такого механізму визначено діяльність Кабінету міністрів Ради Європи. Так, за наявності реальних підстав уважати, що сторона не виконує рішення ЄСПЛ, Кабінет міністрів подає до ЄСПЛ звернення щодо вирішення питання про додержання відповідною державою свого зобов'язання [45].

Ураховуючи все вищевикладене, вважаємо, що рішення ЄСПЛ, які базуються на положеннях Європейської конвенції, для України є реальним джерелом права. Конвенція не породила колізії або нове тлумачення окремих норм, а лише заклала стандарт наявних прав, свобод і законних інтересів кожного. На підтвердження даної позиції можна визначити низку нормативно-правових положень, які прямо закріплюють дану обставину:

1. «Україна визнає на своїй території дію ст. 46 Європейської конвенції щодо визнання обов'язковою та без укладення відповідних угод юрисдикцію ЄСПЛ з усіх питань, котрі мають відношення до тлумачення і застосування Конвенції» – п.1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних сво-

бод», протоколи № № 1, 2, 4, 7, 11 до Європейської конвенції від 17 липня 1997 р.

2. «Суди застосовують під час розгляду судових справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права» – ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.

3. «Кожен договір є обов'язковим до виконання його учасниками і повинен добросовісно виконуватися (pasta sunt servanda)» – ст. 26 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» від 23 травня 1963 р.

4. «Учасник не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору» – ст. 27 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» від 23 травня 1963 р.

5. «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна», – ст. 55 Конституції України, яка закріпила принцип ієрархії юрисдикцій та визнала рішення ЄСПЛ остаточним і обов'язковим до виконання на території України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сокурченко В. Адміністративно-правове забезпечення судово-правової реформи в Україні. *Право і безпека*. 2016. № 3 (62). С. 6–12.
2. Марченко А. Судовий прецедент у правовій системі України (1991–2010 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 202 с.
3. Хорошковська Д. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 194 с.
4. Луць Л. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. *Вісник центру суддівських студій*. 2006. № 6. С. 9–15.
5. Шевчук С. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2008. 434 с.
6. Дешко Л. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Правничий часопис Донецького університету*. 2008. № 2. С. 76–80.
7. Конституція України. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.
9. Право на звернення до Європейського суду з прав людини. *Головне територіальне управління юстиції у Рівненській області* : вебсайт. URL: https://rivnejust.gov.ua/media/files_for_pages.pdf.
10. Буроменський М. Звернення до Європейського суду з прав людини. *Права людини в Україні*. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1080677442>.
11. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2012 р. від 24 січня 2013 р. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2007/04/19/200704190000005827.pdf>.
12. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 р. від 24 січня 2014 р. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2007/04/19/200704190000005827.pdf>.
13. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2014 р. від 24 січня 2015 р. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2007/04/19/200704190000005827.pdf>.
14. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2015 р. від 24 січня 2016 р. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2007/04/19/200704190000005827.pdf>.
15. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 р. від 24 січня 2017 р. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2007/04/19/200704190000005827.pdf>.
16. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2017 р. від 24 січня 2018 р. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2007/04/19/200704190000005827.pdf>.
17. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 р. від 24 січня 2019 р. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2007/04/19/200704190000005827.pdf>.
18. Україна вже не лідер за кількістю скарг проти неї у ЄСПЛ. Актуальна статистика від Європейського суду та Міністерства юстиції України. *Центр інформації про права людини*. URL: https://humanrights.org.ua/material/ukrajina_vzhe_ne_lider_za_kilkistju_skarg_protiv_neji_u_jespl_aktualna_statistika_vid_jevrovodu_ta_minjustu.
19. Буткевич О. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини (Police Paper). *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2017. 28 с.
20. Караман І., Козіна В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. Київ : Ваіте, 2015. 136 с.
21. Гаврилюк О. Проблеми питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–239.
22. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. 2017. С. 55–58.
23. Скомороха В. Права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування та конституційне правосуддя. *Право України*. 2002. № 6. С. 3–9.
24. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ : Реферат, 2002. 344 с.
25. Пархета А. Специфіка застосування рішень Європейського суду з прав людини у правовій системі України. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1 (13). С. 117–133.
26. Середа Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1 (13). С. 134–141.
27. Гіждіван Л. Становлення та розвиток співробітництва України з Радою Європи у сфері прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2001. 16 с.
28. Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики. *Право України*. 2011. № 7. С. 88–92.
29. Решота В. Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 34. Т. 2. С. 128–131.
30. Боссарт Д. Державна служба у країнах-кандидатах до вступу до ЄС: нові тенденції та вплив інтеграційного процесу. Пер. з англ. О. Шаленко. Київ : Міленіум, 2004. 128 с.
31. Паліюк В. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Київ : Фенікс, 2004. 263 с.
32. Андрианов К. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2002. № 3. С. 37–42.
33. Марченко М. Юридическая природа и характер решений Европейского суда по правам человека. *Государство и право*. 2006. № 2. С. 11–19.
34. Комаров В. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і практика судочинства. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / за заг. ред. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. С. 13–38.
35. Попов Ю. Решения ЕСПЛ как убедительный прецедент: опыт Англии и Украины. *Підприємство, господарство і право*. 2010. № 11. С. 49–52.
36. Vadi V. Investing in culture: underwater cultural heritage and international investment law. *Transnat'l L.* 2009. V. 42. P. 853–904.
37. Markel A. American, English and Japanese warranty law compared: should the U. S. reconsider her article 95 declaration to the CISG? *Pace Int'l L. Rev.* 2009. V. 21. P. 163–204.
38. Hackney P. Is the United Nations Convention on the international sale of goods achieving uniformity? *La. L. Rev.* 2001. Vol. 61. P. 473–486.
39. Васильев С. Місце практики Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві України. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 70–82.

40. Дрогозюк К. Процесуально-правовий характер рішень Європейського суду з прав людини в доказуванні в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 58–63.
41. Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. Київ, 2015. 208 с.
42. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском Суде по правам человека. *Государство и право*. 2001. № 12. С. 5–17.
43. Про виконання рішень та застосування практики суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
44. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : постанова КМУ від 31 травня 2006 р. № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF>.
45. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004/para82#n82.
46. Віденська конвенція «Про право міжнародних договорів» від 23 травня 1963 р. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.